

UDK 81'27:811.163.6'366.52

Helena Dobrovoljc

ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša

helena.dobrovoljc@zrc-sazu.si

Marko Stabej

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

marko.stabej@ff.uni-lj.si

JEZIKOVNE IZBIRE V SLOVENSKIH SMERNICAH ZA SPOLNO OBČUTLJIVO RABO JEZIKA

Prispevek obravnava nabor najbolj občutljivih načel v jezikovni rabi, ki jih morata uporabnik in uporabnica slovenščine razrešiti, če se želita sporazumevati v skladu z spolno občutljivo rabo jezika (dalje SORJ) in s tem povezanimi smernicami OZN in EU. Izhajali bomo iz sedmih dokumentov, ki so za slovenščino nastajali med 1995–2018 in ugotovili, kateri položaji se ponavljajo in jih zato ne moremo prezreti kot »markerjev« SORJ.

Ključne besede: spol, spolno občutljiva raba jezika – SORJ, neseksistični jezik, ženske oblike

The present article addresses a set of highly specific language principles with which Slovenian users must engage if they wish to communicate in gender-inclusive language and according to U.N. and EU guidelines. The principles are derived from seven documents that were created for the Slovenian language in the period 1995–2018. On the basis of these documents, we determine which principles recur and should therefore be recognized as “markers” of gender-inclusive language.

Keywords: gender inclusive language, non-sexist language, feminine forms

Uvod

S pojmom smernice za spolno občutljivo¹ rabo jezika (dalje SORJ) označujemo nabor napotkov, pripravljenih v različnih delovnih skupinah oz. okoljih, ki nas odvrčajo od jezikovnih izbir, s katerimi utrjujemo stereotipne predstave o spolnih vlogah v družbi. Za slovenščino kot spolski jezik (ang. *gender language*, Corbett 1991) je bilo doslej pripravljenih sedem smernic: začelo se je z individualnimi pobudami posameznih raziskovalcev in raziskovalk rabe jezika, ki so jih spodbudila mednarodna gibanja in pozivi, nadaljevalo pa z razmeroma uradnimi smernicami različnih ustanov Evropske unije (dalje EU) in Republike Slovenije.

Pregled smernic se osredinja na jezikovne strategije, ki jih smernice narekujejo, na iskanje skupnih točk ubesedenih prizadevanj za uveljavljanje enakosti med spoloma,

¹ V slovenskem prostoru uporabljamo tudi izraz *spolno vključujoča raba jezika*.

razkriva pa tudi spremembe v naravi dokumentov, ki se od leta 1995, odkar jih lahko spremljamo, odmikajo od zgolj aktivistične zamisli in zahteve, temveč so že odraz realne prakse, ki kaže na spreminjanje kulturnih in jezikovnih vzorcev v skupnosti, najbrž tudi pod vplivom družbenih sprememb in povečane senzibilnosti za vprašanja spola in diskriminacije.

1 Pregled smernic

1.1 Igor Ž. Žagar in Mirjam Milharčič Hladnik: *Nekaj izhodiščnih prizadevanj za odpravo seksistične rabe jezika (1995)*

Prve smernice SORJ za slovenščino sta po zgledu priporočil za uveljavitev neseksističnega jezika pri Unescu² (1987) in Svetu Evrope³ (1990) leta 1995 pripravila Žagar in Milharčič Hladnik.⁴ Smernice avtorja opredelita kot prispevek k »dejanski enakopravni obravnavi žensk in moških, pač v skladu z njihovimi sposobnostmi in izkušnjami, ne pa s pripadnostjo spolu« (1996: 2). Predlagata uveljavitev svojih napotkov (raba ženske oblike ob moški, raba nevtralnih oblik, raba zaimkov) v »upravno-administrativnih dokumentih, javnosti namenjenih besedilih ter vzgojno-izobraževalnem procesu«, a šele po presoji ekspertne skupine strokovnjakov, ki bi morala presoditi, katere jezikovne navade so odraz »ustaljenih norm in tradicionalnih kulturnih vzorcev« (1996: 2), katere pa dejanski jezikovnosistemiški obrazci.

Smernice je mogoče danes umestiti med prva preizpraševanja in hkrati ozaveščanja slovenske javnosti o diskriminatorni rabi jezika na različnih pojavnih ravneh (*Po tej dieti vam bo žena lahko pripravila primerne obroke*, str. 11), ki so sprožile tudi prvo obsežnejšo javno razpravo.

1.2 Neseksistična raba jezika v Evropskem parlamentu (2008) – SEP

Druge smernice za slovenščino (*Neseksistična raba jezika v Evropskem parlamentu*; dalje SEP 2008) so nastale pod okriljem Evropskega parlamenta. Generalni sekretar EP Rømer (2007–2009) jih je na pot pospremil z željo, da bi jih uporabljali v vseh delovnih jezikih in v vseh objavah in pisnih sporočilih parlamenta, ob tem pa je opozoril na uradno stališče EP, da je »čim manj seksistična raba jezika« odločitev te ustanove, katere namen je vplivati na družbena »stališča, vedenje in zaznavanje« (str. 1). Prvo poglavje *Težave, ki jih ima večina jezikov* poudarja različnost jezikov v EP (»neseksistične rabe jezika [se] ne da na enak način uveljaviti v vseh jezikih«, str. 3), v poglavju *Posebne smernice za slovenski jezik* pa se prizadevanja po SORJ distancirajo od zakonodajnih besedil, saj naj bi v slednjih uporabili zgolj nedvoumne oblike in se izogibali »avantgardnim rešitvam« (str. 4). Ob SEP opozarjamo, da smernice odražajo previdno zavedanje, da je v večjezični ustanovi, kot je EP, uveljavljanje enotnih načel

² Resolucija Unesca 24/C 14. 1 1987.

³ Ministrski odbor Sveta Evrope: Priporočilo št. R (90) 4 Ministrskega odbora državam članicam o odpravi seksizma v jeziku z dne 21. februarja 1990. Na spletu.

⁴ V pričujočem prispevku se sklicujemo na objavo v zborniku *Spol: ž* (1996).

SORJ mogoče zgolj na načelni ravni, saj je odprava seksistične rabe jezika dejansko boj s trdovratnimi jezikovnimi vzorci, ki se med jeziki lahko zelo razlikujejo.

1.3 *Smernice Komisije za ženske v znanosti (2010)*

Predlog z naslovom *Interne smernice za spolno občutljivo rabo jezika* (dalje Šribar 2010) je nastal v Komisiji za ženske v znanosti pod okriljem Direktorata za znanost Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport RS. Kljub temu da so smernice – ob uvodni načelni ugotovitvi, da se neseksistična raba jezika prepogosto označuje kot »nepotrebno obremenjevanje jezikovnega izražanja« in da so napisane v želji po »razgradnji spolne hierarhije« – označene kot »delo v nastajanju«, po letu 2010 ni bilo objavljene nobene nadgradnje ali spremembe objave iz leta 2010. Te smernice v večji meri kot prejšnje ob sočasni rabi ženskih in moških oblik priporočajo spolno nevtralno rabo jezika, ob tem iščejo inovativne nevtralne oblike (glagolnike, skupne samostalnike), s čimer se oddaljujejo od uveljavljenih izraznih načinov in vzpostavljajo nenavadne skladske položaje.

1.4 *Nomotehnične smernice Službe Vlade RS za zakonodajo*

Deloma spolno občutljivo rabo jezika usmerjajo tudi Nomotehnične smernice Službe vlade Republike Slovenije za zakonodajo (dalje NS),⁵ in sicer na področju izdelave pravnih predpisov. Prva izdaja NS (2004) vsebuje krajše poglavje *Raba ženskega in moškega spola za označevanje oseb v predpisih* (str. 62–64). Govori o »generični rabi moškega spola s posplošenim pomenom« in dodaja, da se »z generičnim pomenom včasih uporablja celo samo ženski spol, ker moška oblika slovnično sploh ni možna« (kot primer je navedena beseda *stranka*). NS sicer ugotavljajo, »da je namen in pomen predpisov določiti abstraktno in splošno ureditev in da pri tem uporaba enega ali drugega spola oziroma zgledovanje po spolu ne ustvarja nikakršne pravne ali vsebinske razlike, razen v primerih, kadar je to zaradi vsebine izrecno posebej potrebno in hoteno. Kljub temu kopičenje (večinsko) moških oznak spola v predpisih z 'visečimi', delno pa tudi z izraženimi pomisleki in ugovori, češ da taka raba zbuja vtis, kot da so ženske pri normiranju v predpisih spregledane, vodi do večje uporabe označevanja oseb v obeh spolih v pravnih predpisih.« Nadalje NS ugotavljajo nejasnosti v zvezi z določilom (tedanjega) 115. člena Poslovnika Državnega zbora.⁶ NS celo svarijo, da lahko »prevelika zagnanost pri uporabi pravila [te]ga sprevrže v nasprotje«.

Tretja izdaja NS (2018) poglavje z enakim naslovom za nekaj odstavkov razširi (str. 88–90), opusti poimenovanje (in pojmovanje) »generičnosti« moškega spola in ga nadomesti z oznako »posplošena uporaba moškega spola«. Manj previdno, z manj

⁵ Prva izdaja 2004, druga 2008 in tretja 2018, vse izdal Uradni list Republike Slovenije (na spletu je dosegljiva zadnja izdaja).

⁶ 5. odstavek navedenega 115. člena se glasi: »V besedilu členov se morata smiselno uporabiti ženski in moški spol v tistih prvih členih oziroma poglavjih predloga zakona, ki določajo temeljne subjekte predloga zakona, z navedbo, da se v nadaljnjem besedilu uporabi naslavljanje v moškem spolu.«

dvoma o upravičenosti, obravnava obvezno vzporedno rabo obeh spolov pri določitvi temeljnih subjektov posameznega zakona, še vedno pa svari pred preveliko zagnanostjo. Po vsem tem lahko sklepamo, da je deset let prakse kljub začetnim težavam in pomislekom prineslo neko ustaljenost prakse začetnega navajanja subjektov zakona v obeh spolih.

1.5 *Gender-neutral language in the European Parliament (2018) – SEP2*

Druga izdaja parlamentarnih smernic (dalje **SEP2** 2018) za slovenščino še ni dostopna, zato bo predmet primerjave le splošnojezikovni del. Tu smernice prikazujejo načela za uveljavitev SORJ v različnih jezikovnih skupinah glede na slovnično izraženost spola. Precejšen korak naprej glede na dosedanje smernice je poudarjanje najprej tipološke raznolikosti jezikov. Novo je tudi demokratično spoštovanje individualnih želja predvsem poslank parlamenta, kako jih nasloviti (2018: 7–8), kar se verjetno povezuje z dejstvom, da nekatere (evropske) države SORJ ne uveljavljajo.⁷

Predstavljeni sta dve strategiji za tipološko različne jezike (izvzete so estonščina, finščina in madžarščina), in sicer: (1) Splošni trend (v danščini, angleščini in švedščini), v katerih so samostalniki večinoma spolno nevtralni, spol pa razlikujejo le osebni zaimki, je **nevturalizacija**: zmanjševanje števila izrazov, specifičnih za spol (namesto *policeman* or *policewoman* > *police officer*). (2) V spolskih jezikih oz. jezikih s slovničnim spolom (kot so nemški, romanski in slovanski) so samostalniki in večina osebnih zaimkov spolsko določeni. SORJ se v teh jezikih uresničuje s **feminizacijo** – uporabo ženskih ustreznic moškim ali uporabo obeh izrazov (2018: 5–6).

1.6 *Vključujoče komuniciranje v GSS (2018) – SSEU*

V letu 2018 so bile pod pokroviteljstvom Sveta Evropske unije v Bruslju oblikovane smernice *Vključujoče komuniciranje v GSS* (dalje **SSEU 2018**), ki so bile vsebinsko specializirane za posamezne jezike in razširjene na področje različnih manjšinskih družbenih skupin (ne zgolj na problem neuravnoteženosti spola, temveč tudi na osebe z oviranostmi, slepoto ali slabovidnostjo, epilepsijo, avtizmom, z motnjo v duševnem razvoju in gibalno ovirane osebe). Namen dokumenta je »pomagati govorkam in govorcem slovenščine, da ne bi (nenamerno) uporabljali diskriminatornega jezika« (str. 5) v različnih vrstah besedil, pri tem pa se – tako kot v SEP –, distancirajo od zakonodajnih besedil EU.

Pri oblikovanju so izhajali iz trenutne prakse v organih Sveta in iz dotodanjih slovenskih priporočil. Inovativna prvina teh smernic je odvrčanje od jezikovnih vzorcev, šal, komplimentov ipd., ki utrjujejo stereotipne predstave na osnovi »spola, starosti, oviranosti, etnične pripadnosti, verskih ali drugih prepričanj ter spolne identitete ali

⁷ Npr. v Rusiji (Derganc 2017) in v Srbiji (Bajić 2012); slednji ugotavlja, da ima na uveljavljanje SORJ močan vpliv uradno stališče države, izraženo v jezikovnopoličnih ukrepih.

spolne usmerjenosti« (SSEU 2018: 11),⁸ v večji meri kot dotedanje smernice pa posegajo po nevtralnih oblikah (*oseba, vodja*).

1.7 Smernice za spolno občutljivo rabo jezika (2018)

Na pobudo slovenskega prevajalskega oddelka Generalnega direktorata za prevajanje Evropske komisije in Sektorja za enake možnosti Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti RS se je spomladi 2017 oblikovala neformalna delovna skupina posameznic in posameznikov iz slovenske jezikoslovne in prevajalske stroke. V tej skupini so nastale *Smernice za spolno občutljivo rabo jezika* (dalje **SSEM 2018**), ki prinašajo najzajetnejši nabor jezikovnih priporočil, »ki izhajajo iz že obstoječih jezikovnih sredstev in načel« in opozarjajo »na primere, za katere se v jezikovni praksi še niso izoblikovale zadovoljive rešitve« (str. 4).

Novost so prevajalske strategije, ki se nanašajo na različnost jezikov: »Namero po uporabi spolno nevtralnega ali spolno občutljivega jezika v izvorniku moramo v prevodu izraziti na načine, ki so lastni ciljnemu jeziku« (str. 21).

2 Obravnava generičnosti moških oblik in splošni napotki glede SORJ v slovenskih smernicah

Slovenščina se tipološko umešča med t. i. spolske jezike (Corbett 1991), v katerih je slovnični spol (moški ali srednji ali ženski) dominantna lastnost samostalnika, ki je ne moremo spreminjati in ki vpliva na skladenjska razmerja v stavku. Slovnično ženski samostalniki se nanašajo večinoma na ženske,⁹ slovnično moški samostalniki pa imajo širši leksikalni in referenčni potencial, saj se npr. samostalnik *doktor* lahko nanaša na (a) moške, (b) v množini na skupine ljudi, katerih spol ni znan ali nepomemben v kontekstu, ali celo (c) na ženske, s čimer se izraža t. i. »generična moška« uporaba (Hellinger, Bußmann 2001: 10). Pri slovenskih samostalnikih je mogoče opazovati precejšnjo skladnost med spolskim slovničnim razredom in njegovo leksikalno specifikacijo, kljub temu pa lahko trdimo, da se motivacija za generično moško rabo (zgoraj navedena pod c) nanaša na družbeni spol, tj. na stereotipne predpostavke o tem, katere so ustrezne socialne vloge za ženske in moške, vključno s pričakovanji o tem, kdo je značilen ali tipičen predstavnik neke družbene vloge ali skupine (npr. *kirurg* ali *medicinska sestra*) (n. d.).

Vsem predstavljenim smernicam za slovenščino so skupne ugotovitve, da se seksistična jezikovna praksa udejanja v obrazcih, ki so jih družbe oblikovale skozi dolgo zgodovino partiarhalnosti, zato je treba pot od seksistične k čim manj seksistični in nato še neseksistični rabi jezika dojemati kot proces, ki se odvija z našim sodelovanjem. Druga skupna lastnost smernic je problematiziranje apriorne generičnosti moškega spola, neodvisno od besedilnih oz. diskurzivnih položajev, kar sovпада z ugotovitvami

⁸ Npr. izjave: *Ta je pa res blondinka!*; *Si moški ali nisi?!*; *Kljub svoji starosti obvlada tehnološki napredek.* (SSEU 2018: 11).

⁹ Izjeme so vidne zlasti v frazeoloških zvezah, npr. *Kuhar na pikniku je deklica za vse.*

jezikoslovja (Kranjc in Ožbot 2013: 234), da se pojmovanje nezaznamovanosti moškega spola v jeziku spreminja in da tradicionalno razumevanje generičnosti ni več vsesplošno sprejeto, niti ni bilo nikoli dosledno izpeljano (Žagar in Milharčič 1996), saj se npr. ni uveljavilo za poklice, tradicionalno »rezervirane za ženske« (*sobarica*, *čistilka*, *blagajničarka*), in tudi ne obratno – za poklice, ki so jih nekdaj opravljali le moški. Še pred nekaj desetletji so jezikoslovci ob ugotovitvah sistemske pravilnosti ženskih tvorjenk, npr. pri poklicih s pomočjo obrazila *-ica*, opažali sistematično pomensko asimetrijo (Schulz 1975; Derganc 2017). Gre za pojav, ko tvorjenke tipa *ministrica* ali *županja* v nasprotju z moškimi *minister* ali *župan* zvenijo ironično in posmehljivo, zato je njihova raba stilno označena in v nevtralnih okoliščinah tudi nesprejemljiva (Skubic 1973: 130),¹⁰ kar je posredno zagotovo povezano z odsotnostjo konkretnih nosilk vidnih družbenih funkcij v preteklih obdobjih. To nas utrjuje v prepričanju, da je nevtralnost (ali zaznamovanost) posameznih ženskih oblik zato mogoče raziskovati šele v družbeni situaciji, ki izkazuje tudi poklicno stopnjo družbene enakosti, tj. udeleževanje oseb obeh spolov v nekdaj spolsko specializiranih poklicih. Formalno se je na Slovenskem to zgodilo po letu 1997, ko je z objavo v *Uradnem listu*¹¹ začela veljati nova *Standardna klasifikacija poklicev*, ki dosledno uvaja ženske in moške oblike za vse poklice in tako vzpostavlja pogoje za ustrezno vzporedno kvalificiranje leksike.

Odras zakoreninjenega pojmovanja nevtralnosti moškega spola in težav pri uveljavljanju drugačnih razmišljanj je tudi opis splošne zadrege različnih jezikov v Evropskem parlamentu (SEP 2008), ki opozarjajo na konkretne besedilne težave pri odmikanju od slovničnih konvencij, pri tem izpostavljajo prepričanje, da moški spol deluje inkluzivno, ženski pa ekskluzivno (str. 5). Te smernice omejujejo SORJ zgolj na posebne tipe besedil in besedilne položaje (npr. na nagovore, str. 9), v praktičnem delu brošure pa se celo zavzemajo za moško generičnost pri navajanju funkcij, npr. »Kadar govorimo o funkciji na splošno, uporabljamo ustaljeno moško obliko« (*Poslanec opravlja svojo funkcijo do začetka prve seje Parlamenta po volitvah*), če pa nazivu oz. funkciji sledi ime, svetujejo, da se tudi ta prilagodi biološkemu spolu osebe (*generalna sekretarka Lisa Mayer*) (str. 9). Tudi v drugi izdaji teh smernic (SEP2) se odločitev, ali žensko, ki nečemu/nekomu predseduje, nagovoriti z *gospa predsednica* ali *gospa predsednik*, prepušča želji nagovorjene osebe (2018: 7). Podobno zadržane so tudi smernice Komisije za ženske v znanosti (Šribar 2010), ki so v istem obdobju nastajale v slovenskem jezikovnem prostoru, in rabo ženskih oblik dosledno uveljavljajo le pri poklicnih nazivih, torej v položajih, pri katerih je bilo dvospolsko izražanje uveljavljeno že dotlej.

Šele oba novejša dokumenta – smernice SEU in SEM (2018) – sta pri enakovrednem kodiranju spolskih oblik naprednejša, saj že izhajata iz primerov, ki jih prinaša dejanska

¹⁰ »Za sistem je tvorba samostalnikov ženskega spola pri poklicih s pomočjo obrazila *-ica* pravilna: *učitelj/učiteljica*, *zdravnik/zdravnica*. Torej je pravilna tudi tvorba *minister/ministrice*, in vendar zveni oblika v ženskem spolu zaradi dvojnega pomena ironično. Za ženski pol v paru *župan/županja* ima SSKJ dosti gradiva, največkrat v zvezi *mati županja* velikokrat, zlasti pri Milčinskem, zveni dobrodušno posmehljivo, a brez ironije« (Skubic, 1973: 130).

¹¹ Uredba o uvedbi in uporabi standardne klasifikacije poklicev, *Uradni list RS*, št. 28/1997 z dne 22. 5. 1997.

jezikovna praksa, zato lahko opozarjata tudi na skladenjske posledice tovrstnih sprememb (npr. ujemanje samostalnika s pridevnikom in glagolom po bližini, uveljavljanje SORJ zgolj v samostalniških zvezah) in predlagata zavestno rabo vzorcev, ki SORJ vzpostavljajo, pri čemer je treba upoštevati razlike med različnimi besedilnimi zvrstmi (administrativna besedila, pravna besedila, znanstvena besedila ...) in diskurzivnimi položaji (nagovor, ogovor).

3 Nabor jezikovnih dilem, povezanih z uveljavitvijo SORJ v slovenščini

Pri izbiri izraznih načinov, s katerimi bi presegli omejitve slovenščine pri uveljavljanju neseksističnega jezika, različne smernice prinašajo več predlogov. Pričujoči prispevek obravnava smernice kot vir za pripravo nabora **najbolj nevrvalgičnih mest v jezikovni rabi**, ki jih moramo razrešiti, če se želimo sporazumevati v skladu s priporočili za uveljavitev univerzalnih človeških pravic. Gre za nabor desetih področij, ki jih je mogoče izluščiti iz dosedanjih smernic za SORJ v slovenščini:

- (1) priredno zložena zveza samostalnika moškega in ženskega spola z vezniki *in*, *ali* in *oziroma* v vlogi osebka, če gre za množinskega naslovnika (*študentke in študenti*; *študentke ali študenti*; *študenti ali študentke*, *študenti ali študentke*);
- (2) uveljavljanje ujemanja elementov priredno sestavljene samostalniške zveze z glagolom in pridevnikom po bližini;
- (3) skladenjske prilagoditve povedi (namesto *študenti in študentke ... raje osebe, ki študirajo ...*);
- (4) raba spolno nezaznamovanih izrazov (*oseba, vodja, stranka, osebnost*);
- (5) raba spolno nezaznamovanih oblik – glagolniki (*arhivarjenje*) in raba skupnih samostalnikov v osebki vlogi (*študentarija, študentstvo*);
- (6) tvorba še neujeljavljenih ženskih (*miselka/mislca*) in moških oblik (*prostitut*);
- (7) izražanje svojine ženskih oseb in oblika priimka (*Kobilčine slike* nasproti *slike Ivane Kobilca; Kovač – Kovačeva*);
- (8) vikanje (*spoštovani*) in polvikanje (*spoštovana*) pri naslavljanju;
- (9) krajšanje in raba posebnih ločil kot inovativnih nesistematiziranih načinov izražanja (podčrtaj in poševnica);
- (10) besedilni vidik: uvajanje pojasnil v oklepaju ali podčrtnih opomb.

Zaradi prostorske omejitve bodo v prispevku predstavljene le metode, ki so bile v posameznih smernicah najpogosteje predlagane (1–6).

3.1 Priredno zložena samostalniška besedna zveza in ujemanje ter skladenjske prilagoditve

Med prvimi predlogi za uveljavljanje SORJ je enakovredno navajanje samostalnikov ženskega spola ob moških (*Dijak oz. dijakinja ima med šolanjem pravico prestopiti v drugo šolo*, Žagar in Milharčič 1996). Ta v slovenščini povzroča težave pri ujemanju z

glagolom, če je glagolska oblika sestavljena, saj slovenščina dopušča različno ujemanje (Toporišič 2000: 599):

- ujemanje glagola s prvo sestavino osebka (*Dijak oz. dijakinja je imel ...*);
- ujemanje glagola z drugo (= bližjo) sestavino osebka (*Dijak oz. dijakinja je imela ...*);
- ujemanje glagola z obema sestavinama osebka (*Dijak oz. dijakinja sta imela ...*).¹²

V smernicah SEM (2018: 8) je zato izrecno izpostavljeno, da so pri SORJ »ključni predvsem samostalniki, s katerimi so poimenovane glavne osebe, ki jih besedilo obravnava ali jim je namenjeno«, za pridevnike in glagole pa je predlagano in tudi v rabi že ugotovljeno **ujemanje po bližini** (SSEU 2018: 8). Slednje je aktualno zlasti pri disjunktivno povezanih prirednih samostalniških zvezah,¹³ tj. zvezah z veznikoma *ali* in *oziroma*, ki jih priporočajo za naslovnike z neznano spolsko sestavo, npr. *Uspešna kandidatka ali kandidat bo predstavil ... in Uspešen kandidat ali kandidatka bo predstavila ...* (SSEM 2018: 8). Šribar (2010) v teh primerih svetuje tudi skladijsko preoblikovanje: namesto *Tina, Maja in Švrk so šli na sprehod* priporoča poved *Tina in Maja sta šli na sprehod, s sabo sta vzeli Švrka*, ki pa pomensko ni enakovredna oz. spreminja razmerja med udeleženci povedi.

Poleg skladijskih zadreg pri vzporednem navajanju moških in ženskih oblik se pojavlja tudi težava pri več zaporednih poimenovanjih, ki so lahko samostalniške besedne zveze z ujemalnim ali neujemalnim prilastkom, zaradi česar postane obojespolna redakcija moteče daljša in obremeni besedilo, na kar opozarjajo tudi smernice SEM (str. 18).

3.1.1 Več smernic omenja tudi druge **skladijske prilagoditve**, ob katerih se izognemo zapletenemu ujemanju in prirednemu povezovanju moških in ženskih samostalnikov. Ti prispevajo k zgoščenosti sloga: namesto *Predavanje je namenjeno seznanjanju gasilcev in gasilk z novim ...* uporabimo *Predavanje je namenjeno seznanjanju z novim ...*, torej izpustimo samostalnik. Prilagoditve so odvisne od besedilne zvrsti, v smernicah SEM (2018: 19) in SEU (2018: 8) je opozorjeno, da npr. v navodilih najpogosteje uporabimo velelnik oz. drugo glagolsko osebo: namesto *Študent ali študentka naj odda vlogo najkasneje do konca meseca* uporabimo *Vlogo oddajte najkasneje do konca meseca*. V SSEM (2018: 20) je tudi opozorjeno, da kopičenje samostalnikov, ki označujejo ženske in moške osebe, lahko oteži razumevanje besedila, zato predlagajo uveljavitev SORJ le pri glavnih osebah ali le »pri neposrednih nagovorih ter na vidnejših mestih besedila, na primer v uvodu in zaključku ter v uokvirjenih ali drugače poudarjenih odlomkih« (2018: 20).

3.2 Raba spolno nezaznamovanih oblik

Raba spolno nezaznamovanih oblik (*oseba, človek*) se deloma zgleduje po angleščini, v kateri se hotenje po uveljavljanju ženskih oblik ob moških (*chairman > chairwoman*)

¹² Če je osebkov več ali če so povezani z vezalnimi vezniki, je možnosti še več.

¹³ Corbett (1991: 279) je ženske glagolske oblike evidencial le v pozicijah ujemanja s samostalniki ženskega spola, sicer pa je v teh pozicijah prevladujoč moški spol, vendar so bile upošteevane zveze z veznikom *in*.

danes umika težnji po spolno nevtralnih besedah (*chairperson*) (Hellinger 2001: 109–110). Slovenščina ima malo izrazov, ki jih je mogoče uporabljati za oba spola. V smernicah je najpogosteje omenjena *oseba*, zvrstijo pa se še *vodja*, *stranka*, *priča* (SSEU 2018: 7), *osebnost*, *človek*, *starši*, *žrtev* (SSEM 2018: 8).

3.2.1 Med strategijami v tem okviru so tudi skladenjsko razširjena poimenovanja s spolno nevtralnim jedrom: namesto *nosilec* oz. *nosilka pravice* zapišemo *oseba*, ki je *nosilka pravice* (Žagar in Milharčič: 1996). V smernicah SEU (str. 8) pa je predlagano skladenjsko preoblikovanje zveze z desnim prilastkom (*status uradnika/uradnice*) v zvezo z levim prilastkom (*uradniški status*).

3.2.2 V vlogi spolno nezaznamovanih samostalnikov v slovenščini nastopajo lahko tudi **skupni in izglagolski samostalniki**. Tako je samostalnik, ki označuje skupnost, priporočen v več smernicah (*sodstvo* namesto *sodniki*; *osebje* namesto *zaposleni in zaposlene*), manj navadni pa so predlogi Komisije za ženske v znanosti (Šribar 2010), saj predlaga rabo manj formalnih, pogovornih (*študentarija*), ter bolj formalnih (*delavstvo*) izglagolskih samostalnikov. Med slednjimi omenja tudi rabo glagolnika (*Arhivarjenje je s historične perspektive pomembno opravilo* namesto *S historične perspektive opravljajo arhivarji pomembno opravilo*), če je mogoče povedi prilagoditi tako, da natančnejše poročanje o vršilcih dejanja ne osiromaši pomena besedila.

3.3 Tvorba še neuveljavljenih ženskih (in moških) oblik

V slovenščini se v skladu s SORJ tako kot v drugih spolskih jezikih zaznava feminizacija imenskega fonda, ki se besedotvorno uresničuje z izpeljavo (*doktor – doktorica*, *filmofil – filmofilka*). Precej zadreg pri tvorbi ženskih samostalnikov v slovenščini je razrešila *Standardna klasifikacija poklicev* (1997), obstajajo pa tudi samostalniki, ki ne označujejo poklicne specializacije in za katere je težko uveljaviti žensko obliko, npr. *piska*, *mislica/miselka*, *kupka*, *peška* (SEM 2018: 9), zato so te v smernicah posebej izpostavljene. Zlasti samostalniki, ki označujejo nosilce lastnosti in ne vršilce dejanja in niso stilno nevtralni, temveč ekspresivni, lahko povzročajo več dvomov, zato se pogosto odločamo po analogiji: po zgledu že uslovarjenega para *zvitež – zvitica* (SP 2001), tvorimo lahko tudi *plemenitež – plemenitnica*. V teh primerih pogosto prihaja do pomenske asimetrije, ki jo Schulz (1975) prikazuje na angleških primerih (*major* 'major, nosilec vojaške funkcije' – *majorette* 'mažoretka'), v smernicah izrecno ne opozarjajo na tovrstna razhajanja. V sodobni slovenščini so nesomernosti opazne zlasti na prestižnih funkcijah (*tajnik* 'administrativni delavec; visok funkcionar' – *tajnica* 'administrativna delavka') (SSKJ; Dobrovoljc 2017) oz. v okoljih, v katerih je moški spol opazno višje cenjen. Pri nekaterih poimenovanjih je asimetrija presežena z odločitvijo za nov izraz, ki je pogosto prevzet, npr. *poslovni sekretar – poslovna sekretarka*.

3.3.1 Čeprav SORJ zahteva spolno uravnoteženje izražanja, se v smernicah izrecno ne izpostavlja težavnosti tvorbe moških parov k ženskim samostalnikom (*samohranilka – samohranilec*). Težave se pojavijo, ko moški samostalnik nima obrazila (*prostitutka – prostitut*) ali potrebujemo zanj nadomestno osnovo (*medicinska sestra – medicinski tehnik; babica – ?*).

4 Sklep

Predstavljene smernice kažejo, da je uveljavljanje SORJ proces, ki se je na Slovenskem začel z aktivističnimi pobudami, nadaljeval pa z uradnimi smernicami in se tako institucionaliziral. Pri tem ne moremo prezreti, da so pobude za pripravo smernic prihajale praviloma s strani mednarodnih ustanov (Unesco, Svet Evrope, EU), deloma tudi na pobudo družboslovne stroke, in da je bila glavnina jezikoslovne javnosti ob oblikovanju in presojanju smernic ter načel zadržana in neodzivna.

Novejše smernice iz leta 2018 izkazujejo predloge, ki izhajajo iz zavedanja posebnosti slovenščine kot spolskega jezika, hkrati pa spoštujejo izrazne sposobnosti in prožnost slovenščine. Ne gre zgolj za deklarativne smernice, temveč za razreševanje konkretnih skladijskih, besedilnih, besedotvornih in pragmatičnih zadreg, ki nastajajo ob upoštevanju spolno občutljive rabe jezika.

Današnja jezikovna praksa namreč kaže, da moška generičnost, ki je zlasti v predpisovalnem jezikoslovju pogosto utemeljevana z zdravorazumskostjo (Pullman 2004: 10) in sistemskim funkcionalizmom, ni več samoumevna in primerna za vse besedilne položaje. Zato je med nalogami družbeno orientiranega jezikoslovja predvsem to, da tovrstne premike v vsakokratni jezikovni praksi zazna in razišče ter opiše kot družbeno in jezikovno danost konkretnega obdobja, pri tem pa se zaveda dinamike in spremenljivosti jezikovnih praks in jezikovnih stališč.

VIRI IN LITERATURA

- Nikola BAJIĆ, 2012: Spolno (ne)občutljiva raba jezika v Srbiji in Sloveniji v teoriji in praksi. *Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Ur. A. Bjelčevič. Ljubljana (SSJLK 48). 124–28. Tudi na spletu.
- Greville CORBETT, 2001: *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aleksandra DERGANČ, 2017: Poimenovanja za ženske nosilke poklicev in položajev v slovenščini in ruščini. *Jezikoslovni zapiski* 23/2. 125–30. Tudi na spletu.
- Helena DOBROVOLJC, 2017: Ime poklica v ženskem spolu – tajnik VI. v vzgoji in izobraževanju. *Jezikovna svetovalnica*. Na spletu.
- Gender-neutral language in the European Parliament*. 2018. (SEP2) Na spletu.
- Marlis HELLINGER, 2001: English – Gender in a global language. *Gender Across Languages: The linguistic representation of women and men*. I. del. Ur. M. Hellinger, H. Bußmann. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam – Philadelphia. 105–14.
- Marlis HELLINGER, Hadumod BUSSMANN, 2001: Gender across languages. The linguistic representation of women and men. *Gender across languages: The linguistic representation of women and men*. I. del. Ur. M. Hellinger, H. Bußmann. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam – Philadelphia. 1–25.

- Simona KRANJC, Martina OŽBOT, 2013: Vloga spolno občutljivega jezika v slovenščini, angleščini in italijanščini. *Družbena funkcijskost jezika: (vidiki, merila, opredelitve)*. Ur. A. Žele. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja, 32). 233–39.
- Neseksistična raba jezika v Evropskem parlamentu*, 2008. (SEP) Na spletu.
- Nomotehnične smernice Službe vlade Republike Slovenije za zakonodajo*. Na spletu.
- Geoffrey K. PULLUM, 2004: *Ideology, Power, and Linguistic Theory*. Modern Language Association.
- Muriel R. SCHULZ, 1975: The semantic derogation of woman. *Language and sex: Difference and dominance*. Ur. B. Thorne, N. Henley. Rowley. MA: Newbury House. 64–75.
- Mitja SKUBIC, 1973: Norma in sistem. *Jezik in slovstvo*. 128–32.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2014: 2. izdaja. Na spletu.
- Slovenski pravopis*, 2001. Na spletu.
- Smernice za spolno občutljivo rabo jezika*. 2018. SSEM. Ur. M. Šaupperl, J. Jeram. Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti.
- Renata ŠRIBAR, 2010: Interne smernice za spolno občutljivo rabo jezika. Ljubljana: Komisija za ženske v znanosti. Na spletu.
- Jože TOPORIŠIČ, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Vključujoče komuniciranje v Generalnem sekretariatu Sveta*, 2018. SSEU. Na spletu.
- Igor Ž. ŽAGAR in Mirjam MILHARČIČ HLADNIK, 1996: Nekaj izhodiščnih prizadevanj za odpravo seksistične rabe jezika. *Spol: Ž*. Ur. L. Bogovič, Z. Skušek. Ljubljana: KUD France Prešeren, Institutum Studiorum Humanitatis. 163–77.

SUMMARY

Typologically, Slovenian is classified by Corbett (1991) as a gendered language in which grammatical gender is the dominant property of the noun. This property cannot be changed and, furthermore, has a bearing on the syntactic relations in the sentence. Slovenian feminine nouns tend to be female-specific, while masculine nouns have broader lexical and referential potential, since they can refer to men, women, or individuals of unidentified gender.

In observing the application of the gender-neutral use of Slovenian, we decided to review the guidelines for the use of gender-sensitive language (GSL) proposed to date. We found that all of the guidelines commonly problematize the generic nature of the masculine gender, which is in line with findings that the notion of “male generics” (male gender being generic) is changing, and that the traditional understanding of its generic character is no longer universally accepted, nor has it ever been consistently implemented. In the second phase, we analyzed existing language guidelines, thus identifying a set of language problems with which the gender-sensitive user of language should engage:

- (1) coordinate phrases in the subject role consisting of a masculine and a feminine noun with the conjunctions *and* and *or* and referring to a plural agent (e.g., *študentke in študenti; študentke ali študenti; študenti ali študentke, študenti ali študentke*);
- (2) agreement of the elements of such a phrase with the adjacent verb and adjective;

- (3) syntactic adjustments to the sentence (such as replacing *študenti in študentke* with *osebe, ki študirajo ...*);
- (4) the use of gender-neutral lexical items in Slovenian (*oseba, vodja, stranka, osebnost*);
- (5) the use of gender-neutral forms, such as gerunds (*arhivarjenje*) and collective agent nouns (*študentarija, študentstvo*);
- (6) the formation of new feminine (*miselka/mislica*) and masculine (*striptizet*) forms;
- (7) expressing possession through possessive forms of proper nouns referring to women or through surname forms (*Kobilčine slike* vs. *slike Ivane Kobilca*);
- (8) forms of address: using the plural form when formally addressing people (*spoštovani*) and a singular form when semi-formally addressing a woman (*spoštovana*);
- (9) abbreviating and using special punctuation as innovative non-systemic modes (underscore and slash signs);
- (10) the textual aspect: giving explanations in brackets or explanatory footnotes.

The article concludes that the principles presented and also evident in practice suggest that *a priori* “male generics,” especially in prescriptive linguistics, which is often based on common sense and systemic functionalism, is no longer self-evident and suitable for all textual situations.